

BESZÉD,

MELYLYEL

A BUDAPESTI KIRÁLYI MAGYAR TUDOMÁNY-EGYETEM

RECTORI SZÉKÉT

AZ 1900—901. TANÉV ÜNNEPÉLYES MEGNYITÁSÁKOR

1900. ÉVI SZEPTEMBER HÓ 16-ÁN

ELFOGLALTA

RAPAICS RAJMOND,

A HITTUDOMÁNYOK DOCTORA, EGRI FŐEGYHÁZMEGYEI ÁLDOZÁR, T. UDVARI KÁPLÁN,
AZ EGYHÁZTÖRTÉNELEM NYILVÁNOS RENDES TANÁRA, A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT TUDO-
MÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLYÁNAK TAGJA, A HITTUDOMÁNYI KARNAK NÉGY IZBEN
VOLT DECÁNJA.

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

Tisztelt Egyetemi Közgyűlés!

Midőn a rectori díszjelvényt, az aranylánczot nagyérdemű, lelkes és fáradhatatlan elődömtől átvéve, magamat e szimbolikus aktussal az új egyetemi tanács élén a rectori székbe beiktatottnak tekintem, mindenekelőtt legmélyebb köszönetemet nyilvánítom az egész tudós egyetemi tanári testületnek, mely karok-szerinti kiküldöttei által csekélységemet e magas állásra fölemelte, nemkülönben vallás- és közoktatás-ügyi m. kir. minister úr ő Exczellenziájának, ki ez állásban megerősíteni méltóztatott.

Nem kerestem, sőt igazat szólva, nem is óhajtottam e méltóságot. Az én ambíciómát teljesen kielégítette és kielégíti maga az egyetemi tanári állás, melynek kötelmei, hála Istennek, ma is épp oly drágák és kedvesek előttem, mint voltak egykoron az első lelkesedés időszakában. Dicsekvés nélkül mondhatom a középkori krónikással: *Aut discere aut docere aut scribere semper dulce habui*¹. Akkor voltam és vagyok igazán megelégedett, ha e hármas hivatásnak zavartalanul élhetek. És bizonyára egyéni hajlamaimnak inkább megfelelő s rám nézve kellemesebb lett volna, ha e tanévet is kizáróan zajtalan tanári munkál-

¹ *Beda Venerabilis, Historia ecclesiastica gentis Anglorum V. 24.*

ködásomnak szentelhetem vala; de a rectoratus sorrendje egyetemünk alkotmánya szerint ez évben a hittudományi karon levén, miután a m. t. választótestület kegyes bizalmával megajándékozott, nem ítéltettem helyén valónak a szabadkozást, hanem elfogadtam a megtiszteltetést úgy mint rám háramló kötelességet, mely elől az adott körülmények között kitérnem alig lehetett.

Ezt a szép, de nehéz kötelességet mindenkor hiven teljesíteni s szeretett Alma Materünk ügyét és érdekeit egész odaadással szolgálni, leszen immár feladatomban. *Hic labor, hoc opus erit.* S ha mindjárt jól tudom is, hogy e magasztos feladat megoldására több jóakarattal mint rátermettséggel rendelkezem: nem akarok elcsüggedni, hanem bizom abban, hogy *Qui dedit velle, dabit et perficere*, és erőt és bátorságot merítek abból, hogy tisztaszándékú és jóakarátú igyekezeteimben állandó támogatásomra lesz a közös együttműködésre hivatott nagytekintetű egyetemi tanács m. t. tagjainak fogynatékosságomat bőven pótoló bölcsesége, tapasztalata és ügybuzgósága.

Tisztelt Közgyűlés! Mielőtt tulajdonképeni székfoglalóm előadásához kezdenék, egy alkalmi kötelességnek kívánok előzően eleget tenni. Lehetetlen ugyanis legalább fohászszerűleg meg nem emlékeznem arról az örökké emlékezetes, korszakot alkotó, nagy eseményről, melynek kilencszázados évfordulójával küszöbén álló tanévünk összeesik, — értem a kereszténység és királyság megalapítását Magyarországon. Ennek a messze kimagasló világtörténelmi eseménynek emléke előtt a tudomány sem mehet el hidegen, hanem hálás hódolattal kell meghajtania lobogóját most és mindaddig, a mig Kárpátoktól Adriáig és a

négy folyam mentén hirdetni fogják igéit a késő unokák. Mert nem lehet és nem szabad felednünk, t. Közgyűlés, hogy ha hullámos szép folyó most a magyar tudományosság: ez eseménynyel fakadt fel forrása; ha fényt és jótékony meleget hintő nap nemzeti kulturánk: ez eseménynyel villant meg első sugára. Ez eseménynyel lépett be a magyar az európai nemzetcsalád kötelékébe és lépett rá a civilizáció és művelődés boldogító ösvényére. A keresztény monarchia oltalma alatt épültek első iskoláink, indult fejlődésnek a tudomány, emelkedtek középkori egyetemeink s lépett helyökbe jelenlegi főiskolánk, mely régibb testvéreinél szerencsésebb, több mint harmadfél század óta virágzik. Bármennyit változtak is azóta az idők, bármily élénk legyen is korunkban az eszmék harcza és eltérők a nézetek: maga az epochális esemény, mint elvitázhatatlan történeti tény, óriási arányaival égbe meredő piramisként áll előttünk és nincs, ki szemet hunyhasson előtte; s mert nagy időkkal, nagy emberekkel és nagy alkotásokkal szemben a hamisíthatlan emberi természetnek csak egy érzése és kötelessége lehet — az elismerés, a hála és hódolat: mintegy kényszerít bennünket, tisztelt Közgyűlés! hogy mi is, a tudomány hivatásos munkásai, a tudomány nevében hálás kegyelettel adózzunk az első koronás magyar király dicsőséges szent emlékének, a ki mikor az ősei vérével szerzett hazát lángszelleme varázshatalmával ércnél szilárdabb alapokra fektette, ugyanakkor egyúttal a szellemi munkásság, a tudomány és művelődés lét-föltételeit is századokra megteremtette. Örök dicséret és dicsőség legyen érte nagy nevének!

Legyen szabad végül kifejezést adnom a felett érzett örömemnek, hogy az egyetem, mely eddig évek

hosszú során keresztül idegenben volt kénytelen tartani ünnepéyleit, most újra saját otthonában — s tegyük hozzá: díszes berendezésű fényes otthonában ünnepelheti tanév-megnyitóját; a miért legyen ismételve hálás köszönet az intéző magas körök gondoskodásának, s annyiival is teljesebb, mert most már e tanév folyamán óhajtásunk még hátralevő része is meg fog valósulni: a tudományok fényes hajléka mellett a tudományok Urának, Istennek háza is megújult díszben fog ragyogni.

*

A tárgy, mit ez órában röviden szóvá tenni kívánok, nem új, nem ismeretlen, de aktuális és olyasmi, a miről a mai viszonyok közt el lehet mondani, hogy *nunquam satis dicitur*. Előrebocsátom, hogy a mit mondani fogok, sem rekrimináció, sem polémia nem akar lenni, csupán konstatálása egy régibb idő óta folyamatban levő jelenségnek, vagy ha úgy tetszik, diagnózisa egy többé-kevésbé elhatalmasodott divatos bajnak s ezzel kapcsolatosan egy kipróbált gyógyszernek tőlem telhetően meleg ajánlása.

Tisztelt Közgyűlés! A ki csak némi figyelemmel kíséri is a mai eszme-áramlatokat és tudományos irányzatokat, igazat fog adni Hartmann Edének, a „Philosophie des Unbewussten“ szerzőjének, midőn azt mondja: „Unsere moderne Wissenschaft läuft Gefahr, am empirischen Material zu ersticken“; a modern tudomány abban a veszedelemben forog, hogy tapasztalati anyaghalmozásában megfullad¹. Nem tagadhatni ugyanis, hogy az úgynevezett pozitivizmus és a vele társult tapasztalati tudományok mechanisztikus irány-

¹ Moderne Probleme. Leipzig, 1886. 2. Aufl. 140. l.

zatának hatása alatt valamint a közgondolkodás, úgy a tudomány is napjainkban kiválóan realiztikus irányban mozog. A modern embert és tudását mindenekfölött az anyagi lét problémái érdeklik, gondolkodását és cselekvését első sorban ezek vezetik és irányítják; a mi ezeken túl fekszik, az iránt közömbös, nem ritkán elfogult vagy éppen ellenséges indulatú. Az érzékfelettiek tudománya, a metafizika, mely valamikor a tudományok királynéja volt (s hál' Istennek ezrek szemében még ma is az), nagyrészt hitelét vesztette; mint pusztá képzelgés, mint üres álomhüvelyezés, lomtárba került s elmondhatja magáról a már Kant által idézett klasszikus szavakat: *modo maxima rerum, tot generis natisque potens, nunc trahor exul, inops*¹. Örökébe más hatalom lépett: a finomabb vagy erősebb árnyalatú empirizmus, mely csak a tapasztalatot fogadja el valódi ismeretforrásul s mind azt, a mi a belső vagy külső tapasztaláson kívül esik, vagy tagadja, vagy legalább megismerhetetlennek nyilvánítja. „A természet megismerésének nem sejtett előrehaladása és az anyagi kulturának bámulatraméltó diadalai — mondja v. Hertling báró — gondolatainkkal és érzelmeinkkel annyira a látható és kézzelfogható világhoz bilincseltek le bennünket, hogy önkénytelenül is csak azt fogadjuk el, a mi ennek körébe

¹ Ovid. Metamorph. — „Metaphysik als Wissenschaft ist unmöglich“ (Dilthey). „Die Metaphysik ist ein Unding“ (Windelband). Metaphysik ist „ein veralteter rückständiger Typus des Denkens“ (Riehl). Idézve: Dr. Matthias Kappes, Die Metaphysik als Wissenschaft. Münster, 1898. 22 l. — „Es macht . . . einen höchst komischen oder sagen wir tragischen Eindruck, wenn der speculative Geist in unserer Zeit so erlahmt sich zeigt, dass Philosophen die Metaphysik, die erhabenste, nothwendigste und gewisseste aller Wissenschaften als ein Schimpfwort gebrauchen, mit dem man seinem Gegner glaubt eine Mackel anhängen zu können.“ C. Gutberlet, Der Kampf um die Seele. Mainz, 1899. 20. l.

tartozik, de hitetlenül elutasítjuk magunktól, a mi ezen a körön kívül esik és érzékeink által igazolást nem nyer“¹.

Ez az empirisztikus irányzat aztán behatol a tudományoknak úgyszólván összes ágaiba, azokat a maga részére lefoglalni s a mennyire lehet, saját képére és hasonlatosságára átalakítani törekszik. Nem elégedvén meg a tapasztalati tudományok szorosan vett tárgyainak feldolgozásával, „az anyagi erők általános uralmát kiterjeszteni igyekszik azon jelenségekre is, melyek a szellemi tevékenységnek és az erkölcsi életnek legsajátosabb nyilvánulásai.“ Egyetemünk egyik volt nagynevű tanára, a széplelkű Greguss Ágost, negyvenegy évvel ezelőtt mondotta az akkor virágjában levő vulgáris materializmusról: „A materializmus minden tudományt természettudománynyá akar tenni, a mi pedig azzá nem csavarható, azt a tudományok sorából kitörli; mert hiszen csak magát tartja egyedüli tudománynak s magán kívül semmi mást érvényesnek nem ismer“². S hogy ez a kijelentés azóta sem lett túlhaladott állásponttá, sőt évről-évre újabb igazolást, általánosabb érvényesülést nyert: arról immár egész rendszerek, terjedelmes tudományos munkák és folyton szaporodó folyóiratok eléggé tanuskodnak. Egy magyar folyóiratban például nemrég a következőket lehetett olvasni: „És a theologia, a metafizika, az észjog, a transcendentális ethika stb., mint a tudomány tereinek bitorlói, kiüzetnek a tudomány birodalmából. Ez lesz a sorsa a régi esztétikának is,

¹ Georg Freiherr von Herling, Das Princip des Katholicismus und die Wissenschaft. Freiburg im Breisgau, 1899. 28. l.

² A materializmus hatásairól. Székfoglaló beszéd. Mondotta a M. T. Akadémia gyűlésén, július 11-én 1859-ben Greguss Ágost. Pest, 1859. 6. l.

mely mélyebb természettudományi alapokra helyezkedni nem akarva, felszínes s merőben szubjektív okoskodásokkal akarta a szép jelenségeit magyarázni¹. Ugy van; a „mélyebb természettudományi alapokra való helyezkedés“, valójában: a bármint transzcendensről és transzcendensről való ijedelmes idegenkedés, — ez jellemzi jórészt a századvégi tudományos törekvések irányzatát. Mintha csak a régi görög szofisták kora újult volna meg, a mikor Plató és Arisztotelesz harczoltak az empirizmus egyeduralkodó törekvései ellen².

Az irodalomtörténetíró, a ki majdan a XIX. század utolsó tizedeinek tudományos életét megírja, a fényes eredmények és bámulatos sikerek mellett azt is fel fogja jegyezni: mint tartották ez időben a tudományt a természettudományok monopoliumának³ s mint kellett, vagy legalább kellett volna sokak nézete szerint az úgynevezett észtudományoknak is természet-tudományi elveken és törvényeken felépülniök; és csodálkozni fog az illetékességi körök ama félreismerésén és összezavarásán, mely a modern tudomány

¹ Huszadik Század. Társadalomtudományi havi szemle. Budapest, 1900. I. kötet. 69. l.

² „Die Philosophie der Gegenwart steht unter dem Zeichen der Physik und Physiologie, wie die vorsokratische und die der beginnenden Neuzeit. Die Welt wird von der Natur aus begriffen, das geistige Geschehen teils unbeachtet gelassen, teils in seinen unbequemen Ansprüchen auf ein Minimum reduziert, selten in seiner Selbständigkeit, Gleichwertigkeit oder gar übergeordneten Stellung gewürdigt.“ *Richard Falckenberg*, Geschichte der neueren Philosophie. 3. Auflage. Leipzig, 1898. 517. l.

³ A természettudományok... rendkívüli fejlődésétől s a technika nagyszerű sikereitől elkábulva, sokan az emberi kutatást és tudást egyedül az anyagi térre akarják szorítani, igazi tudománynak csak azt tartják, mely a külső természettel foglalkozik; az embert magát is csak mint állati szervezetet, mint a természet tárgyát vonják vizsgálódásuk körébe.“ — 1887 szept. 1. rectori székfoglaló.

e mindent empirizáló nüzusában megnyilatkozik; s talán azt fogja ő is mondani, a mit higgadt szemlélők ma is mondanak, hogy ez a túlzásba vitt természet-tudományos állapot tulajdonképen nagyon is természet-ellenes egy állapot volt¹.

Nem szeretnék félreértetni. Nem magáról a természettudományról van itt szó. Minden tisztelet e méltán ünnevelt tudománynak! Végkép elfogult és igazságtalan volna, a ki akár nagy érdemeit kicsinylené, akár azt saját területén megillető szabadságában korlátozni akarná. Ilyesmi ki van zárva. A kath. egyház is, a mely pedig természete- és rendeltetésénél fogva a metafizikai és vallási igazságok legféltekenyebb őre és leghűségesebb hirdetője, kijelentette magáról, hogy távol áll tőle, hogy az emberi tudományok művelését akadályozza, sőt inkább sokféle módon segíti és előmozdítja; mert sem nem ignorálja, sem le nem nézi az azokból az emberek életére kiáradó előnyöket... És korántsem tiltja, hogy a tudományok mindegyike (tehát a természettudomány is) a maga körében a saját alapelveit és módszerét használja, hanem ezen őket jogosan megillető szabadságot elismeri, *iustam hanc libertatem agnoscens*².

¹ „Es wird der künftige Literaturhistoriker unseres Jahrhunderts zu verzeichnen haben, wie in fast allen Zweigen der Geisteswissenschaft eine widernatürliche — weil der Natur ihres Stoffes zuwiderlaufende — Invasion naturwissenschaftlicher Denkformen platzgegriffen, wie sie in gewissen Fällen die betroffenen Disciplinen gänzlich auf Abwege geführt, in anderen aber, mehr bloss die Oberfläche berührend, jene wunderliche Verschrobenheit in der formalen Stoffbehandlung erzeugt hat, die im Augenblick verblüfft, aber sobald der Reiz der Neuheit vorüber, als „Zopf“ empfunden wird.“ — Über politische Bildung. Inaugurationsrede von Adolf Exner, Wien, 1891. Idézve 1893 máj. 13. tartott rectori beszéd 24. l.

² Concilium Vatican. Constitutio dogm. de fide cath. cap. IV.

A baj abban rejlik, hogy a természettudományt saját területéről, a hol annyi sikerrel és dicsőséggel működik, mintegy kiragadják, elveit és módszerét körébe éppen nem tartozó dolgokra alkalmazzák, ismeretforrásának kizárólagos jogosultságot tulajdonítanak; szóval az empiriát túlon-túlbecsülik, a metafizikát pedig — melybe magától érthetően a természeti theológiát is beleérttem s a melyről Aristoteles azt mondja, hogy ha az élet közvetlen gyakorlati szükségleteire a többi tudományok szükségesebbek is, de *jobb* nálánál egy sincs¹, — mondom a metafizikát kicsinylő lenézéssel mellőzik, magát létjogosultságát is kétségbe vagy éppen tagadásba vonják.

S. ez az, a mit az imént természetellenes állapotnak jeleztem.

Lássuk, minő joggal és alaposan-e?

Vitathatatlan igazság, hogy az emberi tudás hatalmas folyama két forrásból ered: tapasztalásból és észből (gondolkodásból). A megismerés létrejöttében mind a kettőnek megvan a maga része és szerepköre. Egyiknek vagy másiknak kizárólagos hangsúlyozása szükségképpen szélsőségre s ekként egyoldalúságra vezet, az egyoldalúságból pedig életben úgy, mint tudományban csak hamis felfogások és téves irányzatok származhatnak. A két szélsőség közt középtűt az igazság, s ez az: hogy az emberi megismerés két tényezőjének egyaránt és együttesen kell érvényre jutnia. Egyaránt: vagyis a *cuique suum* jogelve szerint adassék meg a tapasztalásnak a mi a tapasztalása, a

¹ Metaph. I. 2. — IsmereteseKant szavai is: „Es war eine Zeit, in welcher die Metaphysik die Königin aller Wissenschaften genannt wurde, und wenn man den Willen für die That nimmt, so verdiente sie wegen der vorzüglichen Wichtigkeit ihres Gegenstandes allerdings diesen Ehrennamen“. A „Kritik der reinen Vernunft“ előszavában.

gondolkodásnak a mi a gondolkodásé; és együttesen: mert nem különválasztásuk, nem elszigetelésök, hanem csakis benső közösségük és egymásra gyakorolt kölcsönhatásuk felel meg az ember egy és egységes érzékszellemi természetének. A tapasztalatnélküli idealizmus apriorizmusa és az eszmenélküli empirizmus aposteriorizmusa, egyaránt téves és félszeg álláspont. „Tapasztalat ész nélkül vak, ész tapasztalat nélkül üres.“ A kettő kiegészíti egymást és közreműködésük helyes viszonya abban áll, hogy a tapasztalat szolgáltatja az anyagot: az érzékelhetőt, az egyest, az esetlegest a gondolkodó észnek; ez pedig saját lényének és törvényeinek megfelelően, fogalmak alakjában kiolvassa belőle a lényeget, az általánost, a szükségképpent: okoskodik, ítél és következtet. Csakis így óvható meg megismerésünk tárgyilagossága és küzdhető le a szubjektivizmus, de viszont csakis így értékesíthető a tapasztalás. Tehát sem a szárnyaszegett empirizmus, sem a levegőben lóggó idealizmus, hanem az Arisztotelesz által mindenütt követett maxima: Semmit tapasztalat nélkül, de mindent sem csupán tapasztalatból! felel meg egyedül az igazságnak¹. Mert igaz ugyan, hogy minden megismerés tapasztalatból indul ki; de nem igaz, hogy kizáróan csakis ehhez van kötve. Más szavakkal: a tapasztalati megismerés határai nem ugyanazonosak az emberi megismerhetés határaival. Két külön birodalma van az igazságnak, melyek egyikébe az empiria,

¹ Kappes id. m. 51 s köv. ll. nyomán. — „Gegen die Idealisten ist festzuhalten, dass alle geistige Erkenntniss von der Sinneserkenntniss ausgeht. In diesem Sinne ist es richtig, was Locke gesagt hat: nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu. Aber gegen die Sensisten und Positivisten muss wieder betont werden, dass die Vernunft in der Erkenntniss weiter vordringt, als der Sinn.“ Dr. A. Michelißsch, Haeckelismus und Darwinismus. Graz, 1900. 111. l.

másikába az ebből kiindult absztrakt gondolkodás vezet el. Az ész nemcsak jogosult, de egyenesen kényszerítve van arra, hogy a pusztá tünemények és tapasztalatok országán túlemelkedjék és saját törvényei szerint oly igazságokat állapítson meg, melyeket érzékelni ugyan nem lehet, de a melyek azért épp oly bizonyosak, mint az érzékelhetők.

Az empirizmus, mint mondtam, ezt nem hajlandó megengedni. Szerinte az ember összes megismerése az érzéki tüneményvilágra szorítkozik. Csak arról lehet biztos tudásunk, a mi érzékeink alá esik; az érzékfelettiről, a tapasztalaton kívül esőről semmit sem tudunk s nem is tudhatunk. Mihelyt a gondolkodás a tapasztalat körén túlemelkedik, tudományos lenni megszűnik és beáll az *ignoramus et ignorabimus*.

Senki talán ezt újabb időben oly világosan ki nem fejezte, mint az utóbbi szállóige hírneves szerzője, Emil du Bois-Reymond, 1896-ban elhalt berlini fiziologus' „A természet megismerésének határaitól“ és „A világ hét rejtélyéről“ tartott kettős, egymást kiegészítő beszédében¹. Legyen szabad azért nyilatkoztatának lényegét — bár mindnyájunk előtt ismeretes — néhány szóba foglalva ide iktatnom s ahhoz a mondtak alapján egy-két reflexiót fűznöm.

Az ünnepeelt természettudós szerint hét úgynevezett „világrejtély“ van, melyek a következők: az anyag és erő mivolta, a mozgás eredete, az élet első létrejötte, a természetnek látszólag tervszerűen célirányos berendezettsége, a legegyszerűbb érzéki érzés keletkezése, az eszes gondolkodás s végre a szabad-

¹ Über die Grenzen des Naturerkennens. — Die sieben Welt-räthsel. Zwei Vorträge von Emil du Bois-Reymond. Des ersten Vortrages achte, der zwei Vorträge vierte Auflage. Leipzig, 1898.

akarat. Ez a hét világrejtély, melyeket egyébként „világprobléma“ néven egyetlen problémává is összefoglalhatni, megannyi határkő, melyek a mechanikai természetmagyarázat határait megjelölik, melyeken túl tehát hatolnia nem lehet. A természettudományi megismerés, mely abban áll, hogy „az anyagi világban mutatkozó változásokat atomoknak, ezek időtől független középponti erői által eszközölt mozgásaira vezeti vissza“, kénytelen férfias lemondással kijelenteni, hogy ezeket a rejtélyeket megoldani nem tudja s a jövőben sem fogja megoldhatni soha: *ignoramus et ignorabimus*¹. Ha pedig valaki azt kérdezné, hogy vajjon ha már a természettudománynak nem is, de talán más tudománynak, nevezetesen a metafizikának, sikerülhetne-e ez a megoldás? du Bois-Reymond erre is tagadólag válaszol, még pedig azért, mert szerinte a természettudományi megismerés határai, egyúttal határai a tudományos megismerésnek általában. „Ám kísértsek meg, úgymond, ezeket a rejtélyeket amaz egyedüli más úton, a szupernaturalizmus útján megfejteni: csak aztán ne feledjék, hogy a hol a szupernaturalizmus kezdődik, ott a tudomány megszűnik“². Azért a hét rejtélylyel szemben a kétely álláspontjára helyezkedik és zárókövetkeztetését ama szomorú szóba foglalja össze: *Dubitemus*.

¹ A harmadik és negyedik világrejtélyre vonatkozólag egyébként nem tartja éppen lehetetlennek, hogy azok megoldása valamikor sikerülni fog, de a többire nézve minden ilyes lehetőséget kizárnak tekint.

² In der objectiven Zergliederung der Erscheinungswelt, wie diese Untersuchungen sie sich vorsetzen, sehe ich eine nothwendige Ergänzung der Erkenntnistheorie, und die wahre Naturphilosophie. Der Pyrrhonismus in neuem Gewande, auf den sie unausweislich hinausführt, sagt Vielen nicht zu. Mögen sie es doch mit dem einzigen anderen Ausweg versuchen, dem des Supernaturalismus. Nur dass, wo Supernaturalismus anfängt, Wissenschaft aufhört.“ — Vorwort zur ersten Auflage der „zwei Vorträge“. Id. kiad. 6. l.

Ez röviden du Bois-Reymond természetbölcselete, vagy ha úgy tetszik, világnézete.

Azt mondja tehát először, hogy a felsorolt világ-rejtélyeket mechanikai felfogás útján megoldani akarni: eredménytelen kísérletezés, hiábavaló erőlködés, s az is fog maradni mindenkoron. Ha nyilatkozatát csak eddig és ennyiben tekintjük, a helyes metafizikai elmélődés minden igaz hive csak megelégedéssel fogadhatja azt; mert ezzel a nagytekintélyű természettudós a természettudomány nevében nyíltan és határozottan pálczát tört a rideg materializmus vagy — miként most előkelőbb néven nevezni szokás — monizmus felett, mely azzal kérkedik, hogy az ő örök anyag-mozgásával, lelkes atomjaival, őstermődésével, korlátlan transzformizmusával s egyéb természettudomány- és tapasztalatellenes állításaival a lét minden titkát, a világ összes rejtélyeit meg tudja magyarázni. Du Bois-Reymond erre a vállalkozásra elitélő verdiktet mondott. Nem csoda azért, ha e miatt a monisták táborra felsziszszent ellene s egyik legharcziasabb vezérok, Haeckel jénai professzor nem habozott, ha nem is egyenesen, de eléggé érthető célzással odanyilatkozni, hogy du Bois-Reymond az ő ignorabimus-ával „a hierarchia fekete lobogója alatt a szellemi rabság és hazugság hivei közé szegődött“; a mire a megtámadott csak azt a rövid, de találó megjegyzést tette, hogy ebben az esetben is újra bebizonyult, hogy deszpotizmus és szélső radikalizmus mily közel állanak egymáshoz¹.

Eddig tehát hála és elismerés du Bois-Reymond kijelentésének.

De van az éremnek más lapja is.

¹ Über die Grenzen stb. 112. és 72. l.

A jeles természettudós nem állapodik meg az említett kijelentésnél, hanem tovább megyen s azt mondja másodszor, hogy ezeket a rejtélyeket nemcsak mechanikai úton, de tudományos alapon egyáltalán nem lehet megfejtetni; mert a metafizikai megoldás, a melyre hivatkozni szokás, tudományos számba nem jöhet. A ki tehát a tapasztalaton túl spekulálni merészkedik, a tudományosság talajáról eo ipso lelépett; a metafizika nem tudomány¹. Ime a pozitivistá, az agnosztikus! A tapasztalati megismerés végső határaihoz eljutva, szinte érthetetlen elfogultsággal elzárkózik az érzékfeletti megismerés épp oly tudományos, mert az oksági elv kényszerítő erején alapuló módja elől, s a helyett, hogy az önkényt kínálkozó, jobban mondva, követelőően fellépő következtetést levonná, a vigasztalatlan szkepticizmus karjaiba dobja magát. Elismeri például a mozgás eredetéről szóló második világrejtély fejtegetésében, hogy a mozgás magától meg nem indulhat, hanem minden egyes esetben elégséges okot tételez fel; s elismeri azt is, hogy ilyen elégséges ok az első mozgásnál az anyag nem lehetett, mert, úgymond, „ha az anyagot abban az őszállapotban gondoljuk, mikor még semmi ok nem hatott rá, úgy arra jutunk, hogy azt végtelen idő előtt nyugvó állapotban levőnek és a végtelen térben egyaránt elosztottnak képzel-

¹ Hogy du Bois-Reymond az általa használt „supernaturalismus“ kifejezés alatt nem szorosan vett természetfelettit, hanem csak érzékfelettit, metafizikait értett: erre nézve legyen elég Lange-ra, a Materializmus történetírójára hivatkoznom, ki idevágólag ezeket mondja: Midőn a természettudomány az *ignorabimust* kimondja, „ne felejtjük, hogy e kimondása nem éppen csak a természettudomány módszerére vonatkozik, hanem általában az ember felismerő képességére, akár foglalkozzék az természettudománnyal, akár más egyébbel.“ Magyar fordításban idézve az 1883 május 12-én tartott rectori beszédben, 55. l.

jük“¹. Már most kérdjük, mi észszerűbb, mint a következő okoskodás: Nos, ha természettudományilag bizonyos, hogy az első mozgás elégséges ok nélkül meg nem indulhatott; és bizonyos, hogy ez az elégséges ok a tehetetlen anyag nem lehetett: úgy az is bizonyos, hogy tehát az első mozgásnak egy az anyagon kívül álló okfőtől kellett megindíttatnia. Ez a transcensus nemcsak megengedett, nemcsak jogosult, de egyenesen elemi erővel kötelező, s ez alól azzal a megjegyzéssel, hogy „szupernaturalisztikus megindítás fogalmi világunkba bele nem illik“ (da ein supernaturalistischer Anstoss in unsere Begriffswelt nicht passt) kimenekülni nem lehet. Vajjon miért nem illenék? Hiszen ha minden igazi tudás az okság törvényének érvényén alapszik; „ha gondolkodásunk kényszerítő ereje sarkal bennünket arra, hogy minden változó tűneménynek alapját, minden történőnek okát keressük: mi jögon akarhatja valaki azt a határvonalat meghúzni, a hol ez a törvény érvényét veszítené, a hol tehát a gondolkodás szükségessége megszűnnék a gondolkodás helyességének biztosítékául szolgálni?“² Az a körülmény, hogy a végső ok érzékek alá nem esik, nem ronthatja le az oksági törvény benső szükségességét és egyetemes érvényét. „Az érzékelhető, véges dolgok között nem találhatván adaequat végokat, a logika vaskényszerűségével, az oksági viszony kivételt nem szenvedő általános erejénél fogva kénytelenek vagyunk az érzékelhető dolgok során túllépni“³. Ez úton az

¹ Über die Grenzen stb. 83. l.

² Dr. G. Freih. von Herling, Über die Grenzen der mechanischen Naturerklärung. Bonn, 1875. 143. l.

³ Dr. Szilvek Lajos: Fizika és Metafizika. Katholikus Szemle. 1895. évf. 33. l. — „Wenn hypermechanische Kräfte gefordert werden, die mechanische Naturbetrachtung nicht ausreicht und Thatsachen

az első mozgás, az első élet, a természet czélszerű berendezettsége szükségképen Istenre és a teremtésre, — az öntudat, a gondolkodás, a szabadakarat az anyagtalan, szellemi és külön valóságú lélek létére vezeti az elfogulatlanul gondolkodót. És ez az eljárás, vagyis a világrejtélyek metafizikai megoldása — bár maga az ok érzékek alá nem esik — épp oly biztos, illetve tudományos, mint mikor érzéki tapasztalás útján, ugyanazon oksági törvény erejénél fogva, a közelebbi másodokokra vonunk következtetést¹.

Így tanítottak az ó- és keresztény kor legnagyobb gondolkodói, így tanít a philosophia perennis. De az empirista idáig nem tud vagy nem akar felemelkedni. Kötve tartja az egyoldalúság. Folyton az anyaggal foglalkozva, folyton a tapasztalati megismerés módszerét használva, szinte képtelen szakítani azzal a *πρώτον ψεύδος*-szal, hogy csak tapasztalati ismereteink lehetnek s hogy a mit a tapasztalat útján meg nem ismerhetünk, az egyáltalán megismerhetetlen.

Bezzeg ha így állna a dolog, megismerésünk meglehetősen szűk korlátok közé szorulna s a legfőbb kérdésekre csakugyan vállat kellene vonnunk, mert a természettudomány ezekkel szemben néma

zwingend auf das Eingreifen idealer Mächte hinweisen, wäre es unwissenschaftlich, diese Anschauung abzuweisen und lieber mit einem eigenwilligen ingnoramus et ignorabimus einem Verständniss den Rücken zu kehren. Wir können der Natur nicht vorschreiben, wie sie sein soll, sondern müssen unvoreingenommen und bescheiden ihren Sinn zu verstehen suchen.“ Dr *Joseph Müller*, *System der Philosophie*. Mainz, 1898. 120. 1.

¹ „Dem Erkennen wird in der Metaphysik keine prinzipiell neue, unerhörte Aufgabe zugemutet; es ist nur die Entfernung von der Erfahrung, bis zu der hin die Denkbestimmungen gelten sollen, eine grössere.“ (Joh. *Volkmann*.)

marad. De szerencsére a dolog nem így áll. Nemcsak fizikai, metafizikai igazságok is vannak; a tapasztalat mellett ott van az ész is, mint a megismerés egyenrangú tényezője, mely az érzékfeletiekhez is hozzáférkőzik és minden anyagtól ment, teljesen szellemi jellegű dolgokat is biztosan megismerni hivatott. A gondolkodás alaptörvényei: a benső ellentmondás, az elégséges alap, az oksági viszony stb. első princípiumai nemcsak tapasztalati dolgokban birnak érvénnyel, de mindig és minden esetben, s feltétlen szükségességgel igazak. Ezt kétségbevonni annyit tenne, mint az észről lemondani. Ez elvek szárnyán az értelem az érzéki világ fölé emelkedik, behatol a dolgok lényegébe, felhatol a véges lények első okához¹.

És ebben áll a metafizikának lehetősége, jogsultsága és szükségessége. Nem uzurpátor az a tudomány birodalmában, hanem őstulajdonos, kit jogaiból kiforgatni nem lehet, mert magában az emberi természetben gyökerezik és attól elválaszthatatlan. Az ember Schopenhauer mondásaként *animal metaphysicum*. Veleszületett ösztöne hajtja az anyagot meghaladó, az érzékek alá nem eső, az elvont, az egyetemes, a lényeges, a szükségképpen felismerésére: a dolgoknak végső okaikban való megértésére. Pusztá empiria soha ki nem elégítheti. E tekintetben is elmondhatja magáról: *Maiores sum et ad maiora genitus*. A végső ok és végső cél, a lét és mibenlét, a honnan és miért kérdései, mióta a földön megjelent, folyton foglalkoztatták és fogják is foglalkoztatni, a míg a föld színéről le nem tűnik. Ezek fürkészésétől sem a pozitivizmus diktátori szava, sem

¹ Kirchenlexikon XI. 142.

az agnoszticizmus struczmadárpolitikája el nem terelheti, le nem tilthatja. „Az emberi elme, — mondja szépen valaki — bármily előhaladást érjen is el a tudományok mezején, bármennyire szélesedjék látóköre, világosodjék meg előtte a külső és belső világ sok nagy titka: sohasem fog csupán a kézzel-fogható, érzékelhető tényekre szorítkozni, sohasem fogja a pozitív ismeretekkel, a gyakorlati élet követelményeivel beérni, — hanem mindig magasabbra fog törni, mindig fel fogja vetni azt a kérdést: honnan jövök s hová megyek? mi az életem célja, jelentősége? És minthogy e kérdésekre a (tapasztalati) tudomány nem adhat és sohasem fog adhatni, teljesen megnyugtató feleletet, a vallás és metafizika örökké meg fogja tartani szerepét és jelentőségét“¹. A modern metafizika-ellenes irányzat eszerint magával az emberi természettel ellenkezik s azért szükségképpen magában hordja bukása csiráját.

Elismerik egyébként ez irány tarthatatlanságát maguk az empiristák is, részint egyes nyilatkozataikban, részint elméletöknek ellenmondó eljárásukkal. *Tyndall* például megengedi, „hogy az emberi szellemnek hatalmában áll öt érzékének határain messze túlemelkedni; hogy a látható világ tárgyai közt

¹ Budapesti Szemle. 1898. évf. Kilenczvenhatodik kötet. 47. l. — „Az emberi szellem sohasem nyugodhatik meg az ignoramus és ignorabimus fatalizmusában. Az annyit tesz, mint a szellemet megölni, ha róla ezen rezignálást felteszszük. Nem állhat az meg, nem képes megállni a pusztá tényeknél és ezek törvényeinél. Ellenállhatatlan erő készíti arra, hogy a ténylegesen, ezen látható világ tüneményein áthaladva, minden dolog legfőbb okához, az élő Istenhez emelkedjék. Csak az Isten megismerésében találja minden észmüködésének legfőbb célját. A ki tőle ezt elrabolja, a ki őt itt örökös tudatlanságra ítéli el, az életére tör.“ *Stöckl Albert*: A pozitivizmus alaptana és a katolikus kritika. „Bölcseleti Folyóirat“ 1886. (első) évf. 324.

végbemenő változások láthatatlan dolgoktól függnék, röviden, hogy az érzékeink alá eső tűneményeken kívül törvények, elvek és tények vannak, melyek érzékeinkre nem hatnak, de a melyeket szellemileg, s csakis ily úton, megismerhetünk“¹.

A szintén angol *Baldwin* fölötte károsnak és filiszterinek mondja azt az eljárást, mely a tudományt a pusztá tapasztalat kényszerzubbonyába akarja öltöztetni. Ultrapozitivisztikusnak nevezi ezt a törekvést, mely a tudománytól életvérét veszi el. Éppen az ellenkezője az igaz, — kiált fel; elmélet kell nekünk, és ismét elmélet, és mindig elmélet... Egy másik modern tudós, *Ebbinghaus*, szintén őszintén bevallja, hogy a leíró lélektan nem szabad megelégednie az adottak leírásával, elemzésével és általánosításával, mert a mérő tapasztalat adatai tátongó lékeket mutatnak fel, melyeknek kitöltése gondolkodásunk sürgős szükségletét és feladatát alkotja².

De nem szükséges ez idézeteket tovább folytatni. Fölment attól maga az empiristák eljárása, mely arról tanuskodik, hogy a tapasztalat határait ők is lépten-nyomon átlépik, fejtegetéseikben elvont, szigorúan általános és merőben érzékfeletti fogalmakat állandóan használnak, s ekként a mit elvben hirdetnek, a gyakorlatban megtagadják.

S ez nem is lehet másképpen. Valamelyes metafizika nélkül úgyszólván egy sort írni, egy mondatot szerkeszteni nem lehet, annál kevésbbé valamely tudományt konstruálni. Minden tudománynak, hacsak tudományos jellegét feladni nem akarja, a nem tapaszt-

¹ *Von Hertling*: Ueber die Grenzen der mechanischen Naturerklärung. 135. l.

² *Katholikus Szemle*. XIV. köt. (1900. évf.) 203. l.

talhatók birodalmába is fel kell emelkednie; mert az igazi tudomány nem érheti be az egyes tapasztalati adatok összegyűjtésével, a tünetmények egyszerű leírása- és csoportosításával, hanem éppen az által lesz tudományynya, hogy a tapasztalati tényeket magyarázni, a tünetmények okát felderíteni, általános érvényű törvényeket megállapítani s a dolgok és események összefüggő rendszerét megalkotni igyekszik, — erre pedig csupán maga a tapasztalat nem elegendő.¹ A ki tehát a tudást a pusztá tapasztalatra akarja szorítani, az, bárhogyan hirdesse is eljárását egyedül tudományosnak, tulajdonképpen minden tudományt lehetetlenné teszi.

Es éppen úgy lehetetlenné teszi a vallást is, melynek alapigazságai és előfeltételei: a világtól különböző személyes Isten léte, a lélek szellemisége és halhatatlansága, az akarat szabadsága és az egyetemesen kötelező erkölcsi törvény, — megannyi elsőrangú és fő-fő metafizikai igazságok. Ezek nélkül a szó igazi értelmében vett vallás nem képzelhető. Mert a vallás nem pusztán lélektani tüne-

¹ „Es ist aber ein geradezu unsinniges Beginnen, eine Wissenschaft... nur auf empirische Begriffe zu bauen und alle Metaphysik verbannen zu wollen. Unsere Empiriker können den Mund nicht öffnen, keinen Satz aussprechen oder niederschreiben, ohne etwas Metaphysik... Schon der Allgemeinbegriff, der in einem Satz vorkommt, ist etwas, was in keiner Erfahrung gegeben werden kann, ist etwas Uebersinnliches, Metaphysisches. Die Acte des Urtheilens, des Begehrens, des Schliessens sind nicht Phänomene, welche man wie Lichterscheinungen beobachten könnte.“ — „Nicht einzelne und vereinzelte Thatsachen und Dinge hat die Wissenschaft darzulegen, sondern allgemein gültige Gesetze und ein zusammenhängendes System von Dingen und Ereignissen; die reine Erfahrung bietet solches nicht.“ — Die Empiristen „begründen doch auch ihre Behauptungen oder suchen sie wenigstens zu begründen: die Begründung, der Grund ist etwas durchaus Ueberempirisches, es ist so recht der metaphysische Grundbegriff“. Gutberlet, Der Kampf um die Seele. 18—20. II.

mény, nem valami ködös-homályos alanyi érzélem, nem a kedély filozófiája, vagy a hogyan manapság még definiálni szokták, — hanem alapjában véve *ismeret*: a minden okok első okának, a legfőbb Lénynek, Istennek, s ebből kifolyólag a tőle való függésnek megismerése, ennek a függési viszonynak szabadakarattal történő elfogadása és a belőle származó és lelkiismeretünk szavában megnyilatkozó kötelességek készséges teljesítése. Már pedig ha csak tapasztalati ismereteink lehetnek, mind ennek helye nincs és nem is lehet. S itt már az empirisztikus irányzat gyakorlati következményei is elének tárulnak. Mert ha igaz az, hogy a vallás a társadalom és állam legszilárdabb alapja: magára a társadalomra és államra is vészthozó minden oly tan és elmélet, mely ezek alapját, ha mindjárt nem szándékosan is, de veszélyezteti.

Tisztelt közgyűlés! Nem meddő tárgy, nagyon is aktuális kérdés, mit az előadottakban érintettem. Pusztá tapasztalat, vagy tapasztalásból kiinduló helyes metafizika? — valóban ez napjaink egyik igen fontos, elvi jelentőségű kérdése, mert alapja és kiinduló pontja két ellentétes világ- és életnézetnek, melyek egyikét általános kifejezéssel realizistikusnak, másikat idealisztikusnak szokás nevezni. Mondanom sem kell, hogy én lelkem egész meggyőződésével és hevével az utóbbinak vagyok híve; mert elméletileg ebben ismerem fel az igazságot, s mert gyakorlatilag ebben és csakis ebben látom biztosítva az emberiség nagy érdekeit és drága kincseit: a vallást, az erkölcsöt, a tudományt, a kultúrát, a társadalmi rendet. Maradjon meg, igenis, a tapasztalat a megismerés ősforrásának, ezt a jogát semmiféle szubjektivizmus el nem vitat-

hatja tőle; de egyeduralomra ne törekedjék, mert ahhoz sem jogcíme, sem hivatottsága. Belőle kell kiindulnunk, de határain túl is emelkedhetünk. Vagyis van metafizika, melyet ignorálni és megvetni lehet, elnyomni és kiirtani nem lehet. Reméljük is, hogy a „tapasztalati tudományok preponderanciája s a nyomában járó empiristico-szkeptikus irányzat“ csak átmeneti szellem-áramlat, s el fog jöni az idő, midőn a helyes metafizika régi jogait és jelentőségét újra visszavíja. „Az emberi nemnek ideális röpte szenvedhet ugyan ideig-óráig . . . , de teljesen el nem veszhet. A tudomány maga fogja a reakziót kezdeményezni“¹.

¹ Dr. Schlauch Lőrincz bibornok-püspök beszédei és dolgozatai. Második kiadás. Budapest, 1899. IV. 188.

